

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Šventosios Žemaitijos gimimas

2013-02-05

ŽURNALAS: Kelionė su Bernardinai.lt

TEMA: Žemt

AUTORIUS: Saulena Žiugždaite

DATA: 2013-02

Šventosios Žemaitijos gimimas

Saulena Žiugždaite

Paskutinė pagoniška Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemė – Žemaitija – krikštyti pradėta 1413-aisiais. 1417 metų spalio 23 dieną įkurta Žemaičių vyskupija, jos vyskupu tapo Motiejus Trakiškis. Pradedant švęsti šios svarbios sukakties jubiliejų, siūlome idėmiau pažvelgti į žemaičių krikšto istorinį kontekstą bei tai, kaip vyko šio krašto christianizacija. Apie visa tai kalbiname istorijos mokslų daktarą, Žemaitijos patriotą Vacį Vaivadą.

Žemaičių krikštas, be jokios abejonės, labai svarbus Katalikų Bažnyčiai. Tačiau kuo jis reikšmingas visai Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei? Ar tikrai turime ką švęsti?

Į Žemaitijos krikštą turime žvelgti jo istoriniame kontekste. Nepamirškime, kad, tarptautinės politikos požiūriu, 1387 metų krikštas ne visiškai išsprendė „pagoniškąją“ problemą Lietuvos valstybėje. Skeptikai galėjo sakyti, kad dalis Lietuvos gyventojų – žemaičiai – išlieka pagonys, ir tai kelia abejonių dėl viso Lietuvos krikšto nuoširdumo. Tiesa, tokia kritika jau negalėjo būti tokia veiksminga kaip iki 1387 metų, tačiau bendraujant tarpvalstybiniu lygiu neretai būna, kai net menką pagrindą turintys argumentai tampa svarbiu politinės kovos įrankiu. Žemaitijos krikštas turėjo galutinai pašalinti galimybę manipuluoti „pagonybės“ argumentu.

Kita vertus, taip buvo sprendžiama ir kita opi problema – kaip integruoti žemaičius į Lietuvos valstybę. Svarbu atsižvelgti į tai, kad XIII amžiuje sąvoka „žemaičiai“ įgavo gerokai naują turinį, nes, telkiami bendros pasipriešinimo Vokiečių ordinui idėjos, žemaičiais save pradėjo vadinti ir dalis kuršių, skalvių, žemgalių. Taip pat ir į Mindaugo suvienytą Lietuvą įsiliejo dalis žemgalių, sėlių, jotvingių. Tad galima sakyti, kad XIII a. pabaigoje – XIV a. pradžioje žemaičiais ir lietuviais laikomos jau ne tik senosios gentys, bet veikia įvairių senovės baltiškų kilčių junginiai su integruotais paveldais.

Dalis besiintegruojančių baltiškų kilčių jau buvo nukariautos Vokiečių ordino, tai reiškė, kad jų atstovai jau buvo krikštyti. Be to, rytuose Lietuva susidūrė su Rytų apeigų krikščionybe. Visa tai komplikavo etnografinių Lietuvos žemių tapatybės paieškas, ir Žemaitijos krikštas turėjo tapti įvairių paveldų, tradicijų integracijos kulminacija.

Taigi, Žemaitijos krikštas turėtų būti vertinamas ir dėl to, kad išmušė idėjinį pagrindą Vokiečių ordinui teisinti grobikiškus veiksmus prieš Lietuvą ir Žemaitiją, ir dėl to, jog skatino Lietuvos etnografinių žemių vienijimosi procesą.

Ką apskritai reiškia valstybės ar tam tikros teritorijos krikštas? Juk žinome, kad, pasak Katalikų Bažnyčios, krikštas tegali būti asmeninis?

Istorikai, aptardami christianizacijos plėtrą, ypač tais atvejais, kai tyrimai tiesiogiai nėra skirti visuomenės ir atskirų jos individų santykiui su naują tikėjimo pradžia ženklinančiu aktu, dažniausiai supaprastina patį įvykį, priskirdami jį teritorijai, kurioje gyvena ir veikia besikrikštijančios visuomenės nariai. Šiuo supaprastinimu nesiekama prieštarauti pagrindinei tiesai, kad krikštas vis dėlto yra asmeninis aktas. Kalbėdami apie atskirą teritoriją, istorikai dažniausiai nori parodyti, jog krikštas gali būti suvokiamas ir per kitokį, ne teologinį, religinį, bet ir politinį kontekstą.

Beje, šiame kontekste dažniausiai gali reikštis ne tik valstybė ar jos veiklą organizuojančios politinės jėgos, bet ir Bažnyčia. Be to, reikėtų neužmiršti *axis mundi* (*pasaulio ašies*) šv. Augustino visatos harmonijos koncepcijoje – *krikščionims privalu kurti pašventąsias pasaulio ašies vietas nekrikščioniškosiose teritorijose*. Tada reikia pašventinti ir teritoriją. Pastarasis aktas neišvengiamai turėjo įvykti ir savanoriškai krikštą priimančios visuomenės teritorijoje.

Kaip nutiko, kad Žemaitija liko paskutine pagoniškos Europos sala?

Tai, kad Žemaitija, nepaisant didžiulių krikščioniškojo pasaulio taikių bei prievartinių pastangų, liko paskutiniąja politinę krikštą priėmusia teritorija Europoje, daugiausia lėmė politinės aplinkybės. XIII a. viduryje Lietuvoje vyko aršūs vidaus karai. Neužvaldyta Žemaitijos teritorija buvo neparanki Lietuvos karaliui Mindaugui, tad ji buvo užrašyta Vokiečių ordinui (pirmą kartą – 1253 m., paskutinį – 1259 m.).

Kadangi Vokiečių ordinas atvirai siekė tikslo – užimti Žemaitijos teritoriją, tai natūralu, kad žemaičiams šio ordino siūlomas krikštas neatrodė patrauklus ir asocijavosi pirmiausia su nelaisvės primetimu. Situaciją dar labiau komplikavo 1382 m. Jogailos sudaryta Dubysos sutartis, kad ir neratifikuota, perleidusi Žemaitiją Vokietijai, taip pat analogiškos Vytauto pasirašytos sutartys (1384 m. ir 1390 m.). Beje, šis valdovas ir vėliau, spaudžiamas politinių aplinkybių, net du kartus Vokiečių ordinui perleido Žemaitiją (1398 m., 1404 m.)

Turint galvoje tokį politinį kontekstą, nesunku suvokti, kodėl Žemaitija buvo gerokai atitrūkusi nuo kitų Lietuvos žemių. Beje, žemaičiai gana įtariai žiūrėjo ir į Lietuvos krikštą, ir į kitus Vytauto projektus, nes jiems christianizacija labai ilgai buvo nelaisvės primetimo sinonimas.

Kalbant apie Lietuvos krikštą, turime minėti, kad labai svarbu buvo tai, per ką jis bus

priimamas. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo nemažai stačiatikių, yra liudijimų, jog būta minčių priimti krikštą per Rytų Bažnyčią. O kaip su Žemaitija?

Iki XV a. dabartinės Žemaitijos teritorijoje krikšto klausimas buvo iškilęs ne vieną kartą. Čia pirmiausia reikėtų prisiminti Apuolę ir šv. Ansgaro misiją IX a. Jau kalbėjome apie nepalankų krikščionybei Žemaitijos gyventojų nusistatymą XIII a., bet labai netikėtai ir šiuo laikotarpiu iškilo tam tikrų krikšto apmąstymo atvejų. Kaip pavyzdį galima paminėti vidaus karo laikotarpį. Mindaugo persekiojamas Dausprungo sūnus Tautvilas su savo dėde Vykintu 1249 m. pagalbos ieškoti vyko pas pirmojo svainį, Haličo-Volynės kunigaikštį Danielių.

Pats vykimo faktas dar nieko nestebintų, tačiau svarbu, kokį planą rengė stačiatikio, bet netrukus bandžiusio orientuotis ir į katalikybę, Danieliaus aplinka. Juk kaip tik iš Danieliaus Tautvilas vyko į Rygą ir ten 1250 m. krikštijosi, o jo dėdė Vykintas tuo pat metu vyko į Žemaitiją.

Akivaizdu, kad tiek vienas, tiek ir kitas telkė jėgas prieš Mindaugą. Galima pagrįstai spėti, jog Vykintas pritarė Tautvilo krikštui. Tad bent jau daliai to meto Žemaitijos kilmingųjų krikšto klausimas dar nebuvo peraugęs į nelaisvės bei karo dilemą, ir susiklosčius aplinkybėms jis galėjo iškilti kaip priimtinas sprendimas.

Kita vertus, Tautvilo katalikiškam krikštui turėjo pritarti, o gal net jį pasiūlyti ir pats Haličo-Volynės kunigaikštis. Tad ieškant politinės perspektyvos stačiatikių kunigaikščio aplinkoje turėjo dalyvauti ir Vykintas.

Per užsitęsčius XIV a. karus žemaičiai ne kartą susidūrė su alternatyva – krikštas arba gyvybė. Bene labiausiai istoriografijoje išgarsėjo Čekijos karaliaus Jono Liuksemburgiečio žygis į Žemaitiją, kurio metu išėities nebeturėję Medvėgalio gynėjai 1329 m. vasario 2 d. priėmė krikštą. Nurodomas išpūdingas gynėjų skaičius – net 6000. Tad būtų galima sakyti, kad Žemaitija taip pat turėjo galimybių krikštui, tačiau beveik išimtinai šios galimybės kryo Vakarų krikščionybės link.

Ką baltų religijos išpažinėjai, vertinant politinės istorijos požiūriu, prarado ir ką laimėjo priimdami Evangeliją? Kiek tai sugebėjo įvertinti ano meto politiniai ir dvasiniai vadovai?

Net ir dabar istorikams sunku nurodyti, kokių pasekmių atnešdavo panašaus pobūdžio, kaip kad 1329 m., krikštas. Greičiausiai ne visi pilių gynėjai nuo jo atsimesdavo. Dar sunkiau pasakyti apie tokius žmones, kurie, anot žinomo XX a. vidurio vokiečių teologo K. Rahnerio, galėjo tapti anonimiais krikščionimis. Deja, užuominų ir informaciją, pagrindžiančią atsimetimą, ar atvirksčiai – naujojo tikėjimo pastovumą – kol kas labai mažai.

Jei kalbėtume apie radimo ir praradimo aspektą, neišvengiamai reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad jau XIII a., vos tik Mindaugui įtvirtinus Lietuvos valstybę krikščioniškojo pasaulio valstybių kontekste, neišvengiamai reikėjo galvoti ir apie atitinkamą valstybės valdymo mechanizmo sutvarkymą, apie diplomatinę veiklą, ano laikotarpio politinių kontekstų išmanymą.

Reikėjo atitinkamai išsilavinusio politinio elito, o tai galėjo suteikti tik užsienyje

buvusios aukštosios mokyklos ir įtakingiausių valdovų dvarai. Be išsilavinusio politinio elito buvo neįmanoma galvoti apie sėkmingą valstybės raidą. Krikštas tokioms galimybėms plačiai atvėrė duris. Be kita ko, net ir LDK plėtrai rytų kryptimi reikėjo analogiško išmanymo.

Apskritai, net neliečiant individualaus dvasinio gyvenimo, tai tokia plati tema, kad vargu ar įmanoma apibrėžti bent jau didesnę problemų dalį. Galima tik išsakyti nuomonę, jog, norint sėkmingai dalyvauti ano laiko tiek politiniame, kultūriniame, o kartais net ir prekybiniame-ūkiniame gyvenime, t. y., siekiant išsaugoti ir stiprinti valstybę, krikštas bei naujai klostomas dvasinis gyvenimas buvo būtinas.

Kaip konkrečiai vyko Žemaitijos chistianizacija?

Labai vaizdžiai turimuose šaltiniuose christianizacijos pradžia yra aprašyta E. S. Piccolaminio „Kosmografijoje“, pasirodžiusioje XV a. antroje pusėje. Ten užfiksuota, kaip XV a. pradžioje krikščionybę Žemaitijoje platino Jeronimas iš Prahos: „Pagaliau [Jeronimas] pasiekė kitas gentis, kurios garbino dvasioms pašvęstus miškelius ir manė, kad iš visų miškelių yra vienas, vertas didesnio garbinimo. Šiai genčiai [Jeronimas] daug dienų kalbėjo, aiškino mūsų tikėjimo tiesas, pagaliau liepė miškelį iškirsti...“

Aišku, panašus įsiveržimas į gyvenimą negalėjo būti sutiktas palankiai. Konkrečiu atveju žmonės kreipėsi į Vytautą, o pastarasis Jeronimą atšaukė ir išsiuntė iš valstybės.

Čia minimas laikotarpis, kai dar nekalbama apie bažnyčias ir nuolatinį kunigų rezidavimą prie jų. Iš E. S. Piccolaminio aprašymo galima labai gyvai įsivaizduoti misijos eigą. Čia pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Jeronimas iš Prahos, atvykęs į konkrečią vietą, pirmiausia „daug dienų kalbėjo, aiškino mūsų tikėjimo tiesas“. Apie mokymą kalbama ir per 1413 m. valdovų Jogailos bei Vytauto vykdytą žemaičių krikšto akciją. J. Dlugošas nurodo, jog Jogaila išvertė į žemaičiams suprantamą kalbą pagrindines maldas, o akcijos metu buvo mokoma pagrindinių tikėjimo tiesų.

Taip kaip ir per Lietuvos krikštą, vargu ar Žemaitijoje buvo krikštijama panardinant upėje – vis dėlto į šį kraštą buvo susiruošta, jei tikėsime J. Dlugošu, apie šv. Martyno dieną, t. y. apie lapkričio 11-ąją. Greičiausiai ir čia buvo pasitenkinta užpilant švento vandens ant galvos. Apie tai, kad tikėjimo tiesų mokė didikų lydimi 1417 m. Žemaitijoje misijon išsirengę Vilniaus ir Lvovo vyskupai, kalba to laiko šaltiniai. Net ir įsteigus pirmąsias bažnyčias, labai svarbi vieta turėjo atitekti misijų veiklai – bažnyčių tinklas iki pat XVI a. vidurio ir pabaigos buvo per retas, kad būtų galima be jos apsieiti. Kiek galima spręsti iš išlikusių šaltinių, vietos gyventojų pasipriešinimo daugiausia buvo sulaukiama pradiniu katechizacijos laikotarpiu, t. y. tada, kai misionieriai, katechetai dar ieškojo savo veiklai sėkmingos bendravimo formos. Bet jau XV a. trečiajame dešimtmetyje aštresnių susidūrimų, bent jau tokių, kaip aprašyta E. S. Piccolaminio tekste, šaltiniai nebefiksuoja. Labai svarbų vaidmenį sielovados darbe suvaidino klebonai, kiti parapijose dirbę kunigai. Jiems ir teko pagrindinė katechizacijos našta.

Aiškinant pagrindines tiesas tankėjančiame bažnyčių tinkle turėjo būti panaudojamos ne tik sakyklos, bet lankomi ir parapijos teritorijos gyventojai. Prie Žemaičių

vyskupijos bažnyčių nuo XV a. antrosios pusės, o ypač nuo XVI a. pirmosios pusės vis dažniau imtos steigti mokyklos. Jose būtent parapijų dvasininkai dažniausiai ir būdavo pirmaisiais ne tik pagrindinių tikėjimo tiesų mokytojais. O čia jau turėtumėme kalbėti ir apie pradinio švietimo įstaigų tinklo klostymąsi parapijose.

Kaip formavosi pirmoji Žemaitijos bažnytinė struktūra: vyskupija ir parapijos?

Žemaičių vyskupijos struktūros formavimuisi pirmą postūmį davė Konstancos Bažnytinis susirinkimas, kuris 1416 m. rugpjūčio 11 d. įgaliojo Vilniaus ir Lvovo vyskopus pakrikštyti Žemaitiją ir įsteigti vyskupiją. Šią misiją Vilniaus vyskupas Petras ir Lvovo vyskupas Jonas sėkmingai atliko jau kitais metais – apie tai byloja didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto 1417 m. spalio 28 d. aktas. J. Dluogošo teigimu, tuo metu Medininkuose turėjo būti įsteigta katedra, o vyskupijoje – 12 bažnyčių. Vyskupijos veiklos pradžioje bažnyčių tinklas plėtėsi labai lėtai, daugiausia valdovų arba vyskupo fundacijų dėka. Kadangi vyskupo materialinės galimybės plėsti bažnyčių tinklą buvo menkos, aktyviau šiame procese dalyvauti jis negalėjo.

Ši padėtis ryškiau pasikeitė XV a. antrojoje pusėje bei XVI a. pradžioje. Tuo metu materialiai jau buvo sustiprėjusi Žemaitijos bajorija, ji pradėjo aktyviau steigti savo funduojamas bažnyčias. XVI a. antrojoje pusėje Žemaičių vyskupija buvo suskirstyta į 3 dekanatus – Luokės, Viduklės ir Virbalio. Augo parapinių bažnyčių skaičius, XV a. pabaigoje buvo apie 20 bažnyčių, XVI a. viduryje – 45, o šio amžiaus pabaigoje – per 60. Atitinkamai augo ir dekanatų skaičius. 1636 m. Žemaičių vyskupijos sinodo medžiagoje nurodoma, kad jų jau buvo 6 – Kražių, Rietavo, Joniškio, Skuodo, Šeduvos bei Virbalio. Jie jungė, kaip nurodo to paties Sinodo medžiaga, net 96 bažnyčias.

Nors bažnyčių tinklas XV–XVI a. pirmojoje pusėje buvo retas, nereikėtų sumenkinti šiuo laikotarpiu kunigų nuveikto sielovados darbo. Nepaisant krizės XVI a. pradžioje prasidėjus reformacijai ir dažnai nykiai piešiamų katalikų bažnyčių vaizdų 1579 m. vizitacijoje, vis dėlto reikia pripažinti, kad tuo metu Žemaitijoje jau veikė stiprios parapijų bendruomenės, kurios savo pareiga laikė ne tik prižiūrėti bažnyčios fizinę būklę, bet ir skundėsi vizitatoriui dėl vieno ar kito kunigo blogai atliekamo sielovados darbo. Tad palyginti per trumpą laikotarpį pagrindiniai tikslai Žemaičių vyskupijoje buvo pasiekti.

Žemaičių vyskupijoje ypač aktyviai padėtis pradėjo keistis po Tridento Bažnytinio susirinkimo, ganytojaujant vyskupui Merkeliui Giedraičiui (1576–1609). Reikia pabrėžti, kad ir XVII a. pradžioje, siekiant sėkmingai įgyvendinti sielovados darbą, dar reikėjo pasauliečių administratorių pagalbos. Buvo reikalingos ir atskiriems dvarams ar net valsčiams skirtos instrukcijos, kuriose, šalia privalomų laikytis pareigų Bažnyčiai, nurodoma ir bausmių už nurodymų nepaisymą sistema. Dvasininkų ir pasauliečių pastangos davė vaisių – jau XVIII a. pabaigoje susiformavo ir literatūroje dažnai pasitaikantis apibūdinimas – Šventoji Žemaitija.

Brandinant šį rezultatą labai daug nuveikė beveik visi vyskupijos ganytojai, bet ypač išsiskiria jau minėtas Merkelis Giedraitis, Jurgis Tiškevičius (1633–1649), Antanas Tiškevičius (1740–1762), Juozapas Arnulpas Giedraitis (1802–1838). XIX a. ne tik Žemaitijos vyskupijos, bet ir visos Lietuvos istorija neišsivaizduojama be Motiejaus Valančiaus (1850–1875). O kur dar daugelis išskirtinių gabumų turėjusių kunigų,

vienuolių, plečiant bažnyčių bei vienuolių tinklą, aktyviai dalyvavusių pasauliečių. Tarp pastarųjų būtų galima išskirti ir Joną Karolį Chodkevičių, kurio didelio rūpesčio dėka 1616 m. buvo įsteigta bei sėkmingai veikė jėzuitų vadovaujama kolegija Kražiuose.

Žemaitija buvo apkrikštyta vėliau nei kita Lietuvos teritorija. Ar galima teigti, kad šios dalies christianizacija vėlavo, palyginti su likusia Lietuva dalimi? Ar galime kalbėti apie Žemaitijos krikščioniškos tradicijos specifinius bruožus?

Žvelgiant tik į materialines išraiškas, Žemaitija, palyginti su visa Lietuva, vėlavo kuriant bažnytinį tinklą. Tačiau ne visada materialinė išraiška tiksliai atspindi dvasinę būklę. Juk neatsitiktinai XVIII a. pabaigoje rašoma apie Šventąją Žemaitiją. Toks apibūdinimas tikrai nebuvo vien viešųjų ryšių reikalas, nes teko patirti tikrai sudėtingų išbandymų, kurie atskleidė žemaičių ištikimybę tikėjimui. Pakanka paminėti 1886 m. Kęstaičių bažnyčios gynybą, kuri sutraukė ne tik vietinius, bet ir nutolusių vietovių tikinčiuosius, taip pat 1893-aisiais Kražių bažnyčios gynybą.

Tai, kad stipri krikščioniška dvasia Žemaitijoje buvo gyva ir XX amžiuje, gali patvirtinti kiekvienas, kas atmena sovietmečiu vykusius Žemaičių Kalvarijos ar Šiluvos atlaidus. Taip pat išpūdingas atlaidų tradicijas išlaikė ir atskiros parapijos. Ko gero, šią dvasią geriausiai šiuo metu gali perteikti tikinčiųjų sukurti ir neatsiejama gyvenimo dalimi tapę „Žemaičių Kalvarijos kalnai“, su kuriais žemaitis subręsta kaip tikintysis, su kuriais nesiskiria visą sąmoningą savo, kaip krikščionio, gyvenimą, kurie jį palydi ir į amžinąjį atilsį.

Kalbino Saulena Žiugždaitė